

אלול התשע"ד

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

הגאולה והתשובה בספר דברים

לפרשת נצבים (על פי שיעור של הרב תמיר גרנות)

מעבר לעוצמתם ולקיצוניותם של האיומים, הרושם המזעזע שמותירים פסוקים אלו נובע מהיעדר התקווה. לפנינו ברית שיש בה קללה ללא גאולה. לכאורה, מפסוקים אלו עולה שאם עם ישראל יעזוב את ה' ויפר את בריתו, סופו להגיע לאבדון פיזי - ובדאי לאבדון לאומי, והברית שבינו לבין הקב"ה עתידה להתבטל ביטול מוחלט. והרי משמעותה של זיקת הנצח שבין ישראל לקב"ה, שאנו כה רגילים לדבר בה, היא העובדה שתמיד יש דרך חזרה; תמיד הקב"ה חוזר אלינו או אנחנו שבים אליו. והנה, בפרשה זו אומר משה רבנו: אם עם ישראל נולד במצרים, ומצרים משולה לרחם ויציאת מצרים ללידה (עיין יחזקאל ט"ז), אזי משמעות הקללה היא חזרת ישראל אל הרחם. ייחודו הדתי והלאומי של עם ישראל יתבטל בכך שהוא יחזור אל מצבו הפרה-לאומי, אל עבדות מצרים.

קושיה עצומה עולה מתיאור זה: וברית אבות, מה יהא עליה? הרי הברית עם אברהם, יצחק ויעקב קודמת ליציאת מצרים, ומדוע אין התורה מזכירה כלל את הברית שכרת ה' עם האבות? כיצד יכולה הקללה להסתיים כאילו שהקב"ה אינו חייב יותר לישראל דבר? ואולי באמת כבר קיים הקב"ה את בריתו ביציאת מצרים ובהכנסת ישראל אל הארץ, ואם העם חוטא ומפר את בריתו עם ה' - אין הקב"ה חייב לו דבר? הייתכן שאז תמה זכות אבות?

סיום הקללות בברית ערבות מואב לעומת ברית סיני:

התמיהה שעולה מפסוקי הקללה של ברית ערבות מואב מתעצמת לאור ההשוואה ביניהם לבין פסוקי הקללה של ברית חורב (בפרשת בחוקות)

2. ויקרא כ"ו, לט-מה:

והנשארים בכם ימקו בעונם בארצת איביכם ואף בעונתם אבתם אתם ימקו...: והתודו את עונם ואת עון אבתם במעלם אשר מעלו בי ואף אשר הלכו עמי בקרי: אף אני אלך עמם בקרי והבאתי אתם בארץ איביהם, או אז יפגע

בשבוע שעבר בשיעור לפרשת כי-תבוא, עסקנו בברית שכואת משה עם בני ישראל המכונה "ברית ערבות מואב". כזכור, ובכללה הברית עוסקת בהגדרת היחסים בין ה' לעמו, תיאור טקס הברית העתיד להתקיים בהר גריזים ובהר עיבל, מסכת הארורים והברכות והקללות. בדברי הסיום של הברית, שהם גם סיום הקללות, נאמר

1. דברים כ"ח, נח-סט:

אם לא תשמר לעשות את כל דברי התורה הזאת הפתובים בספר הזה ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה' א-לוהיך: והפלא ה' את מכתך ואת מכות זרעך מכות גדלות ונאמנות וחלים רעים ונאמנים... והיה כאשר שש ה' עליכם להיטיב אתכם ולהרבות אתכם כן ישיש ה' עליכם להאביד אתכם ולהשמיד אתכם ונסחתם מעל האדמה אשר אתה בא שמה לרשתה... והשיבך ה' מצרים באניות בדרך אשר אמרתי לך לא תסיף עוד לראתה והתמפרתם שם לאיביך לעבדים ולשפחות ואין קנה:

אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכרת את בני ישראל בארץ מואב מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב. קשה להעלות על הדעת תיאורים קשים או נוראים יותר מאלה הכתובים כאן. תיאורים אלו משתמשים במילים החריפות ביותר לתיאור העונש שיביא ה' על עם ישראל: האבדה והשמדה, והם ערוכים בהקבלה ניגודית לברכה: "והיה כאשר שש ה' עליכם להיטיב אתכם ולהרבות אתכם, כן ישיש ה' עליכם להאביד אתכם ולהשמיד אתכם",

כלומר פסוקי הקללות הבאים מתארים הלכה למעשה את ביטול החיים הלאומיים של עם ישראל ואת ביטול זהותו הרוחנית. עם ישראל אינו חי יותר כעם, אלא כיחידים המפוזרים בין העמים ומקבלים את תרבותם. הקללה החותמת פרשייה זו היא חריגה אפילו ביחס לקללות הנוראיות שלפניה, וכן ביחס לקללות שבפרשת בחוקות: משה מאיים שעם ישראל יחזור למצרים, וחמור מכך - לעבדות מצרים.

אם נדייק יותר בתיאור תהליך הגאולה נמצא שהתיקון שעושה עם ישראל מהווה אמנם תנאי הכרחי לגאולה, אך אין זהו תנאי מספיק המניע את הגאולה לבדו. הסיבה לכך שה' פועל היא הברית הכפולה שלו עם האבות ועם ישראל - מחד, והזיקה שלו לארץ השוממה, שהיא ארצו ומקום משכנו - מאידך. אם עם ישראל לא יתקן את דרכיו, אין אמנם טעם בהחזרתו לארץ, שהרי הארץ לא תקלוט אותו בדיוק מאותה סיבה שהקיאה אותו בעבר; אולם הסיבה העמוקה לגאולה אינה חזרתו של העם בתשובה, אלא הקשר המוחלט והבלתי-מתבטל שבין הקב"ה לבין עם ישראל, האבות וארץ ישראל. לפי ספר ויקרא, אם הקב"ה לא יגאל את ישראל הוא: **"יפר את בריתו"** (ויקרא כ"ו, מד).

ונשאלת השאלה, הייתכן שברית סיני כוללת התחייבות של הקב"ה לגאולה לאחר הפורענות, ואילו ברית ערבות מואב אינה כוללת התחייבות זו? האם לברית עם האבות אין תוקף נצחי לפי ספר דברים? בהמשך דברינו ננסה להשיב על שאלות אלה, על פי האמור בפרשתנו, פרשת ניצבים.

פרשת ניצבים - המשך הברית, או ברית נוספת?

קודם שנבחן את היחס שבין פרשת ניצבים לבין פרשת כי-תבוא, עלינו לנסות לקבוע את גבולות הפרשה. פתיחת הפרשה - "אתם ניצבים היום כולכם" - מעידה שזהו המשך של נאום שהחל קודם לכן, שהרי אין הפרשה פותחת בכותרת או במבוא, אלא בפנייה ישירה ומיידית של משה, בגוף שני, אל מי שכבר נמצא מולו ושומע אותו: "אתם".

היכן נפתחת הפרשה? לכאורה, כמה פסוקים למעלה, בתחילת הפרק. שם, מייד לאחר הפסוק המסיים את מסכת הקללות - "אלה דברי הברית אשר ציווה ה' את משה" - מופיעה פתיחה של נאום חדש

3. דברים כ"ט, א:

"ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אליהם".

נאום זה נמשך אל תוך פרשת ניצבים, כפי שראינו, ונראה שהפרשה כולה היא המשך של אותו נאום. הפרשה הבאה - פרשת וילך - פותחת בפסוק פתיחה מובהק

4. דברים ל"א, א:

"וילך משה וידבר את הדברים האלה אל כל ישראל. ויאמר אליהם..."

גם הנושא של פרשת וילך הוא חדש - החלפת משה ביהושע, וגם הז'יאנר שלה אינו זהה לזה של פרשת ניצבים: פרשת וילך מכילה סיפור מאורעות, ולא נאום.

לבבם הערל ואז ירצו את עונם: וזכרתי את בריתי יעקוב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכר והארץ אזכר: והארץ תעזב מהם ותרוץ את שבתתיה בהשמה מהם והם ירצו את עונם... ואף גם זאת בהיותם בארץ איביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלתם להפר בריתי אתם כי אני ה' א-לוהיהם: וזכרתי להם ברית ראשונים אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לעיני הגוים להית להם לא-לוהים אני ה'.

ההבדלים שבין פסוקי הקללה של ברית חורב לבין אלו של ברית ערבות מואב נוגעים קודם כל לקללה עצמה. אף שתיאור גופה של הפורענות בשתי הבריתות דומה - גלות קשה, רדיפה מתמשכת של הגויים, פחד ההופך לפרנויה (מפני "קול עלה נידף") והיעדר תקומה של ישראל בגלות - יש כמה תיאורים חשובים המצויים בפרשת כי-תבוא, אך חסרים מפרשת בחוקותי:

א. הביטויים להאביד ולהשמיד, המופיעים בפסוקי הסיום של הקללה בספר דברים, אינם מופיעים בספר ויקרא. כמובן שלביטויים אלו יש משמעות קריטית: הפורענות של ספר ויקרא היא בבחינת "עד ולא עד בכלל", ואינה כוללת השמדה.

ב. הקללה שבספר ויקרא אינה קובעת שעם ישראל יתנהג בגלות כאחד העמים. הגלות היא צרה נוראה, אבל אינה בהכרח אובדן זהות.

ג. וכמובן, הקללה החותמת של פרשת כי-תבוא, החזרה למצרים וההימכרות לעבדות, אינה מופיעה בפרשת בחוקותי.

הבדלים אלה בין גוף הקללות של שתי הבריתות מסבירים היטב את התוכן המנוגד של סיום הקללות הללו. בברית סיני, התורה מסיימת באופן ברור בחזון גאולה, המבהיר שתכלית הגלות אינה רק נקמה וענישה על הפרת הברית, אלא גם תיקון וריצוי, הן של העם ("והם ירצו את עונם") והן של הארץ ("ותרוץ את שבתותיה"), שבסופו נחמה ותהליך גאולה.

אלה הם היסודות המאפשרים את הגאולה שבסוף הקללה של ברית סיני:

א. תשובת ישראל, הכוללת כניעת הלב, וידוי וריצוי העוונות.

ב. זכירת ברית אבות ע"י ה'.

ג. זכירת הארץ ע"י ה'.

ד. ה' זוכר את ברית חורב - הברית אשר כוננה בינו לבין העם ביציאת מצרים, ולכן קובע במפורש: "לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי איתם". לאמור: עונש ופורענות - כן; עזיבת הברית עד כדי השמדה, כפי שמתואר בספר דברים - לא ולא.

הקללה של פרשת כי-תבוא, ואזי הוא עוסק בחורבן ארץ ישראל ובגלות כלל ישראל).

6. דברים כ"ט כ"ג-כ"ז

כג ואמרו כל-הגוים על-מה עשה ה' ככה לארץ הזאת מה חרי האף הגדול הזה. כד ואמרו על אשר עזבו את-ברית ה' אלקי אבתם אשר כרת עמם בהוציאו אתם מארץ מצרים. כה וילכו ויעבדו אלקים אחרים וישתחוו להם אלקים אשר לא-ידעום ולא חלק להם. כו ויחר-אף ה' בארץ ההוא להביא עליה את-כל-הקללה הכתובה בספר הזה. כז ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחמה ובקצף גדול וישלכם אל-ארץ אחרת פיוס הזה. מראה הארץ החרבה והעם הסובל בגלות, לאחר שה' בעבר בירך את אותו העם והנחיל לו את הארץ, גורם לעמים להבין שזהו עונש א-לוהי ותוצאה של הפרת הברית. מתוך כך, לא רק שאין הפורענות הזו גורמת לחילול השם, אלא היא אף מאדירה את שמו וצדקתו של ה', שאינו נושא פנים גם לעמו ומעניש אותו במלוא החומרה.

החלק החמישי של הנאום כולל דברי סיכום לברית כולה, וחוזר על עיקרי רעיונותיה.

לכן מסביר הרב תמיר גרנות, שיש לראות את נאומו האחרון של משה בפרקים כ"ט-ל' כמעין 'חוברת נספחים' לחוזה העיקרי, שהוא ברית ערבות מואב. נספחים אלו הם חוזיים (בעיקר החלק השני), היסטוריים ורעיוניים.

אולם על אחד הנספחים (החלק הרביעי של הנאום), שהוא החשוב ביותר לענייננו, טרם דיברנו - נספח התשובה והגאולה.

נספח התשובה

7. דברים ל' א-י

והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבת אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' א-לוהיך שמה: ושבת עד ה' א-לוהיך ושמעת בקלו ככל אשר אנכי מצוך היום, אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך: ושב ה' א-לוהיך את שבותך ורחמך, ושב וקבצך מפל העמים אשר הפיצך ה' א-לוהיך שמה... והביאך ה' א-לוהיך אל הארץ אשר ירשו אבתך וירשתה, והיטבך והרבך מאבתך: ומל ה' א-לוהיך את לבבך ואת לבב זרעך, לאהבה את ה' א-לוהיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חיידך: ונתן ה' א-לוהיך את כל האלות האלה על איביך ועל שנאיך אשר רדפוך: ואתה תשוב ושמעת בקול ה', ועשית את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום: והויתרך ה' א-לוהיך בכל מעשה ידך, בפרי בטןך

לסיכום, אם כן, נראה שפרקים כ"ט-ל', הכוללים את סוף פרשת כי-תבוא ואת כל פרשת ניצבים, מהווים נאום שלם, בעל פתיחה וסיום ברורים, המופיע מייד לאחר ברית ערבות מואב.

5. מבנה הנאום

ועתה נשאל: מהו מבנהו של הנאום ומהם התכנים הכלולים בו?

1. כ"ט, א-ח - תיאור חסדי ה' ונפלאותיו, ומתוך כך קריאה לשמירת הברית: "ושמרתם את דברי הברית הזאת".

2. כ"ט, ט-כ - החלת הברית על הדורות כולם ועל היחידים מבני ישראל החושבים לחמוק מן האמור בה: "פן יש בכם איש או אישה או משפחה או שבט אשר לבבו פונה היום מעם ה' א-לוהינו"¹.

3. כ"ט, כא-כח - הלימוד של הבנים והגויים בדור האחרון מקיום הקללה ומחורבן הארץ.

4. ל', א-י - פרשת התשובה והגאולה, המתרחשת כתוצאה מהתבוננות בהתקיימות הברית: "והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה, הברכה והקללה, והשבות אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' א-לוהיך שמה".

5. ל', יא-כ - דברי עידוד לשמירת הברית וסיכום, תוך חזרה על מוטיבים שהופיעו בנאום הפותח של ספר דברים, בפרשיות עקב וראה ("החיים והמוות נתתי לפניך הברכה והקללה").

מסיכום קצר זה של נאום משה עולה בבירור שמטרתו של הנאום היא להשלים כמה היבטים חשובים של ברית ערבות מואב, שחלקה העיקרי אמנם הסתיים בסוף פרק כ"ח.

בשני החלקים הראשונים של הנאום קובע משה את היקף חלותה של הברית, כשהוא מבהיר שהיא חלה גם על הדורות הבאים וגם על יחידים מבני ישראל הסבורים שצדקתו של הכלל תגן עליהם מפני עונש אפילו אם יחטאו. משה קובע: הברית היא כלפי היחידים והכלל גם יחד, וייתכן ששבט אחד או משפחה אחת ייענשו, בעוד הכלל יזכה בשכר טוב על צדקתו.

אחר כך עובר משה לתאר את המשמעות ההיסטורית-רוחנית של התגשמות הקללה (יש להסתפק האם לקרוא את החלק השלישי הזה כהמשך לפסוקים הקודמים, ואזי הוא עוסק בחורבן שאירע לשבט אחד, ולא לכלל ישראל, או שמא יש לקרוא אותו כהמשך ישיר לפסוקי

1 לענ"ד, את הביטוי "למען ספות הרווח את הצמאה" יש לפרש כדברי האב"ע ואברבנאל: כשם שהשדה הרווח, זו שאינה צריכה השקיה, מקבלת מים ממילא כאשר בעל השדה משקה את השדה הצמאה, כך מתברך הרשע בלבבו וחושב שיזכה בברכה בזכות הרבים הצדיקים ובזכות הברית שנכרתה עם הכלל, אף שהוא עצמו אינו כדאי לכך.

היא רק נספח, ולא חלק אינטגרלי מהברית של ערבות מואב?

לפני שנשיב על שאלה זו, נחזור לכמה רגעים אל דברי הגאולה של ברית סיני. ההשוואה בין תיאורי הגאולה של שתי הבריתות היא חיונית להבנת ייחודו של 'נספח התשובה' שלפנינו. כפי שראינו למעלה, הגאולה של ברית סיני מבוססת על ברית ה' עם האבות ועם ישראל ביציאת מצרים, ועל זיקתו של ה' לארץ. תנאי הכרחי לגאולה הוא הכרת העם בחטאיו וכפרה עליהם, אך אין זה המניע של התהליך.

לעומת זאת, בספר דברים, הגאולה מתוארת באופן שונה בתכלית. ברית אבות - אינה מוזכרת כלל, גם הברית עם ישראל אינה מופיעה, ואף זכירת הארץ אינה נימוק לגאולה. **הגאולה של ספר דברים עומדת על עקרון אחת בלבד: התשובה.** התשובה היא המניע של התהליך, היא מהותו והיא סופו ותכליתו.

השורש שו"ב מופיע בנספח התשובה שבע פעמים, והדבר מלמד על חשיבותו המרכזית. התשובה מופיעה הן בתיאור מעשי העם - "ושבת עד ה' א-לוהיך", "כי תשוב" - והן בתיאור תגובתו של ה': "ושב ה' א-לוהיך את שבותך ורחמך, ושב וקבצך".

9. **ומסביר הרב תמיר גרנות:**

הגאולה אינה מונעת מכוח זיקות קודמות ונצחיות, כדוגמת ברית מחייבת או הקשר אל הארץ, אלא מכוח התשובה האקטואלית של העם. השימוש הדו-סיטרי במונחי ה"שיבה" מבליט את האופי ההדדי והדיאלוגי של התהליך: **העם הולך אל ה', וה' הולך ופועל למענו.**

כלומר, בעוד המניעים העיקריים של הגאולה על פי ברית סיני הם מצד ה' - דהיינו: ההתחייבויות שלו בברית וזכרונו את הברית ואת הארץ, המניע היחיד של הגאולה על פי ספר דברים הוא מצד העם - התעוררותו ותשובתו אל ה'.

כדי לחדד את המעמד השונה בתכלית של התשובה בשתי הבריתות, נשווה את לשונות התורה בשתייהן. בספר ויקרא נאמר: "או אז ייכנע לבבם הערל ואז ירצו את עוונם, והתוודו את עוונם...". התשובה, אפוא, כוללת כניעה בפני ה', וגם וידוי על העוונות וריצויים. אין כאן תהליך שלם של תיקון, של תשובה ושל שיבה לכיוון חיובי. **כניעת הלב והוידוי של ספר ויקרא עשויים להספיק למחיקת העוונות ולהנעת ה' לפעול למען בריתו, אך אין די בהם כדי להוות בסיס להתעוררות מחדש של האהבה בין ה' לעמו.**

ההבדל בין דרישה צנועה זו לבין התשובה של ספר דברים הוא גדול מאוד: "והשבות אל לבבך... ושב על ה' א-לוהיך ושמעת בקולו... ומל ה' א-לוהיך את לבבך

ובפרי בהמתך ובפרי אדמתך לטבה, פי ישוב ה' לשוב עליך לטוב כאשר שש על אבתך: פי תשמע בקול ה' א-לוהיך לשמר מצותיו וחוקתיו הפתובה בספר התורה הזה, פי תשוב אל ה' א-לוהיך בכל לבבך ובכל נפשך.

פרשייה זו, שאותה מכנה הרב תמיר גרנות בשם "נספח התשובה", מתייחסת לפרק האחרון של הקללה, וזאת בכמה מובנים:

1. כך עולה מהכותרת - "והיה כי יבואו עליך הדברים האלה, הברכה והקללה" - והלא אלו הם הדברים האמורים לעיל בברכות ובקלות של ברית ערבות מואב.
2. ההבטחה "ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' א-לוהיך שמה" מתייחסת בדיוק לאותה הנקודה שתוארה בקלות במילים דומות

8. **דברים כ"ח, טד:**

"והפיצך ה' בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ".
3. גם הברכה "כי ישוב ה' לשוב עליך לטוב כאשר שש על אבותיך" מתייחסת לאמור בקלות: "והיה כאשר שש ה' עליכם להיטיב אתכם ולהרבות אתכם, כן ישיש ה' עליכם להאביד אתכם ולהשמיד אתכם".

הווי אומר: זוהי חזרה לברכת האבות שלפני קלות הדורות האחרונים.

4. בקללה נאמר: "אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת הכתובים בספר הזה",

ואילו בפרשתנו נאמר: "כי תשמע בקול ה' א-לוהיך לשמור מצותיו וחוקתיו הכתובה בספר התורה הזה".

מכל האמור עולה שפרשת התשובה היא היפך הקלות, מצד תוכנה ומצד לשונותיה. מעתה, מקבלים אנו תמונה שונה של סיום הברית והקלות. לעיל התקשינו מאוד בהיעדר אופק של גאולה ונחמה בסיום הקלות, כאילו בטלה הברית שבין ה' לעמו. כעת, עם קריאת נספח התשובה, מסתבר שגם לברית ערבות מואב יש אופק חיובי, וגם אחרי הקללה הנוראה לא ננעלו שערי התשובה, ועמם שערי הנחמה והגאולה. עם ישראל יכול לחזור אל ה', וה' ישוב עליו לטוב וישיבנו לארצו ולמקומו.

אם אכן נספח התשובה הוא המשכן של הקלות וצריך להיקרא בעקבותיהן, אזי יכול הלב היהודי המודאג להירגע. ה' אמנם חפץ בתשובת ישראל, ורוצה בה. אך עדיין נשאלת השאלה: מדוע לא פתחה התורה את אופק התשובה והנחמה בתוך הברית עצמה, כפי שהדבר מובא בפרשת בחוקותי? ובלשונו של הרב תמיר גרנות "מדוע זה נגזר על בני ישראל, מאז ועד ימינו, להמתין שבוע שלם בכל שנה ושנה, בעודנו מוכי אימה ויגון, עד לפרשת ניצבים, שם נשמע את פרשת התשובה שתרכך ותסייג את הרושם הקשה של הקלות?". **מדוע פרשת התשובה**

התעוררותו של העם, כך יכולה גם הגאולה להיווצר בעקבות התעוררות דומה - בעקבות התשובה. ומסביר הרב גרנות את ההבדל במשל הבא: ברית סיני מתוארת כ'נישואין קתוליים', בהם הבעל קושר עצמו אל אשתו בברית עולם. הבעל קובע לאשתו תנאים: אם תבגדי בי או לא תעשי את רצוני - תיענשי; אבל הברית היא מוחלטת. לכן, אחרי כל בגידה וכל עונש, שבים בני הזוג על כורחם לחיות ביחד.

ברית ערבות מואב דומה יותר לנישואים רומנטיים, שבהם שני הצדדים הם בעלי עניין. האישה מעוררת את אהבתו של הבעל, והוא מתרצה לייחד אותה לעצמו. הבעל אינו מתחייב לאשתו לעולם, ואם תבגוד בו - יכריז שאין הוא רוצה בה עוד. אך אם תבוא אליו שוב, תתחנן לפניו ותחזור ותעורר את אהבתו אליה - הוא עתיד לשוב אליה, מפני שהוא אוהב אותה. לא הברית מחייבת אותה, ולא רצונו העצמי הקדום הוא המחייב, אלא האהבה המתעוררת כלפי רעייתו.

10. הרב יונתן גרוסמן:

יחס "רומנטי" בין עם ישראל והקב"ה עולה גם מהפרשה עצמה: אם נעקוב אחר הביטויים הנפשיים המופיעים בקטע, נראה שמחד אנו קוראים על רגשות עם ישראל: "לאהבה את ה' א-להיך בכל לבבך ובכל נפשך" (ל', ו). לאחר תשובת העם ו"תשובת" ה', רוח חדשה תנשב בנפשותיהם של בני ישראל, ומעתה עולמם יושתת על אהבת ה'. האהבה המתוארת כאן מתוארת כאהבה טוטלית, המשתלטת על כוחותיו השונים של האדם: "בכל לבבך ובכל נפשך". ביטוי זה חוזר בקטע קצר זה שלוש פעמים (ל', ב: "אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך"; ל', ו: "לאהבה את ה' א-להיך בכל לבבך ובכל נפשך"; ל', י: "כי תשוב אל ה' א-להיך בכל לבבך ובכל נפשך"), ונראה כי הוא מבקש לשדר אווירה של טוטליות נפשית והתמסרות מוחלטת של העם לקונו. במקביל לאהבה טוטלית זו, אנו קוראים גם על תחושות ה' ביחס לעמו: "ושב ה' א-להיך את שבותך ורחמך... אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' א-להיך ומשם יקחך... כי ישוב ה' לשוב עליך לטוב כאשר שש על אבתך". כלומר, כשם שהעם עתיד לאהוב את ה', כך עתיד ה' לרחם עליהם ולשמחם בהם; אם עם ישראל יעשה תשובה בכל לבבו ובכל נפשו, הרי שגם ה' ישוב ממידת קנאתו וישיב את העם לארצו. ומסכם הרב גרוסמן ואומר, שניסוח שכזה מורה על כך, שבמקביל למערכת היחסים החוזית-משפטית הרקומה בין ה' ועמו (ברית ערבות מואב כניסוחה בכי-תבוא), קיימת גם מערכת יחסים נפשית הנשענת על 'לפנים משורת הדין'. במערכת יחסים זו יש מקום לתשובה, ויש מקום לרחמים ולאהבה.

ואת לבב זרעך לאהבה את ה' א-לוהיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חיידך... כי תשוב אל ה' א-לוהיך בכל לבבך ובכל נפשך". ראשית, מתחדש כאן המונח 'תשובה' עצמו; ושנית, מודגש כאן האופי ההוליסטי של התהליך. כך מדגישה התורה כי התשובה היא מוקד הגאולה, ולא רק תנאי לה.

מדוע פרשת התשובה היא רק נספח?

כעת נוכל לפנות אל שאלתנו העיקרית: מדוע לא הופיעה הגאולה בספר דברים כחלק אינטגרלי של הברית, כפי שהופיעה בספר ויקרא?

בספר ויקרא, הגאולה הופיעה בתוך הברית מפני שהיא נובעת ממנה, והיא חלק אינטגרלי שלה בדיוק כמו הברכה והקללה. הקב"ה קובע במפורש: "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי איתם", דהיינו - הברית עצמה מחייבת את הגאולה בסופה של הפורענות, כיוון שיציאת מצרים וזכירת הארץ והאבות, שמכוחם כוננה הברית, הם המניעים גם את הגאולה. כשם שהפסוק "ושממו עליה אויבכם היושבים בה" הוא חלק מהברית, כך גם הגאולה היא חלק ממנה. הגאולה היא צדה השני של מטבע הברית, שבצדה האחד קללה.

הברית של ערבות מואב שונה לחלוטין. ברית זו אינה מבוססת על היסודות העתיקים של הבריתות הקודמות, אלא היא ברית שראשיתה ברצון הוולונטרי של העם לכרות ברית עם ה'. **העם ביקש: "את ה' האמרת היום להיות לך לא-לוהים", והקב"ה הגיב: "וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה"**. כפי שהסברנו בשיעור בשבוע שעבר על פי הרב תמיר גרנות, מהותה של ברית ערבות מואב היא העדפת עם ישראל על פני העמים האחרים, ובחירתו לעם סגולתו של ה'. בחירתו של העם היא תכלית הברית, והיא נובעת מבחירת העם לייחד את ה', ללכת בדרכיו ולשמור מצוותיו. לכן, אם עם ישראל מפר את התחייבויותיו, הוא אינו יכול לזכות למה שהובטח לו בברית. ואומר הרב תמיר גרנות שעל פי ספר דברים "אם יחטא ישראל, יפסיק להיות עמו הנבחר של ה'". מסיבה זו, כפי שראינו כבר, הקללות שבפרשת כי-תבוא מתארות היפוך במעמדן של האומות, ביטול מעמדו הייחודי של עם ישראל וחזרה למצב של לפני היות הברית - מצב שבו עם ישראל איננו עמו המיוחד של הקב"ה, וממילא איננו עם כלל.

אבל מסביר הרב תמיר גרנות, מקור חולשתה של ברית ערבות מואב הוא גם מקור עוצמתה והתקווה שעולה ממנה למרות הכל. הברית עצמה אינה מחייבת גאולה, שכן הקב"ה לא התחייב התחייבות מוחלטת ונצחית כלפי עם ישראל; אבל כשם שהברית נוצרה בעקבות

הברית, אלא היא תנועה בראשיתית, שגם אם מקומה הכרונולוגי הוא בשלב מאוחר בהיסטוריה, היא מהווה חזרה אל ההתחלה - אותה התחלה שבה נכרתה גם הברית עצמה. כך, משיבה התשובה את העם לאותה תקופה שבה נפגשו הלב והנפש האוהבים את ה' עם טובו וחסדו של ה', המחזיר להם אהבה ותחת אהבה.

תפיסת הגאולה כשיקוף לתפיסת העולם הכללית של הספר

הרב תמיר גרנות מסביר שמעמדה השונה של הגאולה בשתי הבריתות משקף היטב את התפישות השונות של שני הספרים. כבר עמדנו בשיעורים קודמים השנה (על פי שיעוריו של הרב תמיר גרנות) על כך שספר דברים מתחיל מן האדם ומן החברה האנושית ומעמיד את האנושי במרכז, ואילו ספר ויקרא מעמיד במרכז את כבוד ה' ומקום שכינתו. במרכז המעגל של ספר ויקרא נמצא המשכן ובו שכינת ה', ואילו בספר דברים מתגלה ה' לרגעים מחוץ למחנה (באוהלו של משה), ובמרכזו שלטון האדם: מלך, כהן ונביא. ואכן, גם רעיון הגאולה מבטא אותן תפישות: בספר ויקרא הגאולה מונעת ומתקדמת מכוח רצון ה', ואילו בספר דברים התשובה ראשיתה בתשובת העם, והיא מונעת מכוח ההתעוררות האנושית שעולה למעלה.

ומסביר הרב גרנות, שתורת הא-לוהות של ספר ויקרא מניחה אימננטיות. ה' נמצא בארץ ושוכן בה. הארץ של ספר ויקרא היא מקום "משכנו" של הקב"ה. ה' כביכול מתאווה לעשות לו בית דירה בתחתונים - כלומר, מקום ראוי למשכנו - ולשם כך הוא זקוק למקום מתאים, הלא זו ארץ ישראל, ולעם מתאים, שבמעשיו ובחיייו יוכל להפוך את הארץ למקום ראוי לשכינת ה' ("ממלכת כהנים וגוי קדוש"). הכניסה לברית עם עם ישראל היא לפיכך צורך גבוה, שהרי תכלית הברית היא לעשות לה' משכן על הארץ: "ונתתי משכני בתוכם". זו גם הסיבה לכך שהברית היא מוחלטת, שכן היא נועדה לקיים אינטרס א-לוהי נצחי. ייתכן שבפרק זמן מסויים העם איננו ראוי, אבל התכלית הא-לוהית לא בטלה בגלל זה. לכן, גם כאשר ה' מעניש את ישראל, הוא איננו נסוג מבריתו לחלוטין, שהרי סוף סוף השכינה צריכה למצוא לה מקום. לכן, בסופו של דבר הוא יגאל את הארץ משממונה ויקיים את הברית, כדי שתתקיים התכלית הא-לוהית של ההיסטוריה.

לפי ספר דברים, הכניסה לברית היא צורך הדיוט. התפישה הטרינסצנדנטית איננה מכירה בצורך א-לוהי. ה' פועל מכוח טובו וחסדו, ולא מכוח צורך. כשעם ישראל מבקש, ה' בחסדו נענה כיוון שהוא ראוי. אבל אם יחטא, לא תהיה לקב"ה סיבה לחדש את בריתו. ה' אינו זקוק לעם ישראל, ולכן הגאולה אינה חלק הכרחי מהברית.

אמנם, אם רק יתעורר העם לתשובה, ה' ישוב לאהבתו הראשונה. חסדו וטובו של הקב"ה הם המקור לאפשרות התשובה והגאולה, כשם שהם היו המקור לכריתת הברית מראשיתה. התשובה איננה חלק מהמכניזם של